

DOĞU-BATI EKSENİNDE TÜRK- YUNAN DİPLOMASİSİ: LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE NANSEN -VENİZELOS MEKTUPLAŞMALARI *

Emine Tutku VARDAĞLI **

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Barış Anlaşması, bugün aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinin temel zeminini oluşturmaktadır. Ancak bu uzlaşma oldukça zor müzakereler sonucunda elde edilebilmiştir. Bu süreçte Türkiye ve Yunanistan taraflar olarak aynı zamanda Doğu-Batı ekseninde ayrılmıştır. Bu sebeple, Lozan görüşmeleri barış şartlarını düzenlemenin yanı sıra medeniyetler arası mücadeleye de sahne olmuştur. Oryantalist bakış açısının Lozan görüşmelerine yansımaları ele alan bu çalışma, birincil kaynaklar ışığında müzakerelerin arka planını ve satır aralarını incelemektedir. Bu yolla tarihin, kültürün ve ideolojinin uluslararası diyalog üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır.

Uluslararası diplomasiye içeriden bakmaya çalışan bu araştırma, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen ile Lozan görüşmelerinde Yunan heyetine başkanlık eden Eleftherios Venizelos'un yazışmalarından yola çıkmaktadır. Milletler Cemiyeti arşivinde bulunan bu yazışmalar, özellikle Lozan görüşmeleri sırasında ele alınan savaş esirleri ve mülteciler sorununa değinmektedir. Yazışmalara konu olan sorunlardan ziyade bu sorunların ele alınış biçimini mercek altına alan bu çalışma, Ankara diplomasisine atfedilen özellikleri, tarihsel önyargıları, kültürel ve ideolojik yapıların diplomasiye etkilerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan ilişkileri, Lozan Barış Konferansı, Oryantalizm, Milletler Cemiyeti, Venizelos, Nansen.

TURKISH-GREEK DIPLOMACY ON THE EAST-WEST AXIS: LAUSANNE PEACE NEGOTIATIONS AND NANSEN-VENIZELOS LETTERS

Abstract

Lausanne Treaty signed after the First World War generates also the main platform of Turkish-Greek relations today. Nevertheless, this consensus could be attained only after harsh negotiations. In this process, Turkey and Greece were separated through the East-West axis as well. Therefore, a civilizational conflict was staged in Lausanne, in addition to the arrangement of peace conditions. Delineating on the reflections of Orientalist approach

* Bu araştırma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, IIBF, (etvardagli@aydin.edu.tr).

over the Lausanne negotiations, this study searches for the background and line spaces of the discussions. The impacts of history, culture and ideology on international diplomacy are exposed in this way.

This study attempting to view the international diplomacy from within, sets forth the correspondence between Fridtjof Nansen as the High Commissioner of Refugees for the League of Nations and Eleftherios Venizelos as the Head of Greek Delegation in Lausanne. These letters found in the League of Nations archives particularly mention the war prisoners and refugee issues held during the Lausanne negotiations. This study is focused on the way these problems were handled rather than their contents and unravels the characteristics attributed to Ankara diplomacy, historical prejudices and the ways how cultural and ideological structures were reflected on diplomacy.

Keywords: *Turkish-Greek Relations, Lausanne Peace Conference, League Of Nations, Venizelos, Nansen.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşını sonlandıran 1919 Paris Barış Konferansı, galip devletlerin mağlup devletler aleyhindeki kazanımlarının hukuki teminat altına alınmasının ötesinde bir anlam taşıyordu. Dünyanın ilk kitlesel savaşını deneyimleyen, insan gücünü ve kaynaklarını büyük ölçüde yitiren devletlerin bu kez farklı bir yol tutacağı anlaşılıyordu. Barışı koruyacak bir uluslararası örgütün gerekliliği konusunda tüm taraflar bir şekilde uzlaşma sağlamıştı.¹ Kalıcı barışı tesis etme üzere izlenecek yaklaşım ve yöntemler konusunda Amerikan, İngiliz ve Fransız tutumları birbirinden ayrılrsa da,² uluslararası kamuoyundan gelen sivil baskı, bu saydığımız Büyük Güçleri bir noktada buluşmaya teşvik ediyordu.³ Dünyanın pek çok yerinde, söz konusu örgüte destek niteliğinde sivil toplum örgütleri kurulmuştu. Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti de bu örgütlerin Türkiye'deki muadilini oluşturuyordu.⁴ Özellikle İngiltere'de, Fabian Society'nin⁵ de aralarında bulunduğu sivil entellektüel çevreler söz konusu barış örgütüne ilişkin çeşitli taslak programlar hazırlıyordu.⁶ Başka bir ifadeyle, sivil diplomasi

1 Francis Paul Walters, *A History of the League of Nations*, Oxford University Press, Oxford, 1965; Alfred Eckhard Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law: 1918-1935*, Macmillan and Company, Londra, 1936.

2 David E. Kaiser, *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939*, Princeton University Press, Princeton, 2015; John Milton Cooper, *Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

3 Henry Ralph Winkler, *The League of Nations Movement in Great Britain, 1914-1919*. Vol. 7. Rutgers University Press, New Brunswick, 1952; Donald S. Birn, *The League of Nations Union, 1918-1945*. Oxford University Press, Oxford, 1981.

4 Serpil Sürmeli, "Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.25-26, Ankara, 2000, s.182.

5 Margaret Cole, *The Story of Fabian Socialism*, Stanford University Press, Londra, 1961.

6 Martin David Dubin, "Transgovernmental Processes in the League of Nations", *International Organization*, C. 37, S. 3, Massachusettes, 1983), s.476.

resmi kanallardan önce harekete geçmişti ve konvansiyonel diplomasi kanallarına baskı uyguluyordu.

Resmi diplomatik çevreler içinde bu barış örgütünün kurulması konusunda en büyük çabayı sarf eden siyasi aktör Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'du. Paris Barış Konferansı sırasındaki kararlı tutumu sayesinde, öncelikle Milletler Cemiyeti olarak adlandırılan uluslararası barış örgütünün sözleşmesinin hazırlanmasını sağlamış ve bu sözleşmeyi Konferans çerçevesinde imzalanan barış anlaşmalarına dahil etmeyi başarmıştı. Sürecin sonunda Wilson'un çabalarına rağmen ABD bu örgütün dışında kalmışsa da, bazı temel konularda dışarıdan destek sağlamayı vaad ediyordu.⁷ Sonuç olarak, uluslararası toplum insanlığın temel meselelerinden biri olarak yüzyıllardır tartışılan sonsuz barışı⁸ temin etme üzere iddialı bir adım atmıştı. Bu da Milletler Cemiyeti'ne evrensel bir misyon yükliyordu ki, kolonyalizmi meşru kılan manda ve himaye sisteminin kurulması da bu misyona dahildi.⁹ Sonuç olarak, mültecilerin iskanından ekonomik kalkınmaya, sınır ihtilaflarından kolonyal yönetimlere kadar savaş sonrası siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmayı ilgilendiren pek çok konu Milletler Cemiyeti platformuna taşınmıştı.

Milletler Cemiyeti yapılanması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde de önemli roller üstlenmişti. Deyim yerinde ise, Milletler Cemiyeti Lozan Görüşmelerinin mutfağını oluşturuyordu. Görüşmelerin yürütülmesi noktasında, özellikle alt komisyon toplantıları ve raporlarıyla arabuluculuk ve danışmanlık görevi üstlenen bu örgüt, genel olarak müzakereci devletlerin gölgesinde kalmıştır. Ancak stratejilerin oluşturulması ve bu stratejilere yönelik belirli söylemlerin geliştirilmesi anlamında, Milletler Cemiyeti arşivi Lozan görüşmelerine içeriden bakma olanağı sağlamaktadır. Bu çalışmada özellikle oryantalist bakış açısı bağlamında, Lozan'daki Türk Heyetine karşı geliştirilen tezlerin söylem analizine odaklanılmaktadır. Lozan görüşmelerini başlatan ve aynı zamanda bir ölçüde seyrini belirleyen meselelerin başında esir değişimi ve mülteci meseleleri gelmektedir. Bu sebeple, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Fridtjof Nansen ve Yunan Heyeti Başkanı Eleftherios Venizelos arasındaki diyalog sürecine yön veren ideolojik tutumları anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

1. Milletler Cemiyeti'nin Lozan Barış Görüşmelerindeki Rolü

Taraflar arası dolaylı görüşmelerin başlatılması ve alt komisyon görüşmeleri çerçevesinde Milletler Cemiyeti, Lozan görüşmelerinde önemli bir rol oynuyordu. Araştırma açısından, bu dolaylı görüşmeler ve Lozan heyetine

7 Cooper, a.g.e.

8 Immanuel Kant, "Eternal Peace", *The Advocate of Peace*, C.59, S.5, 1897, s.111-116.

9 Antony Anghie, "Colonialism and the Birth of International Institutions: Sovereignty, economy, and the mandate system of the League of Nations", *NYUJ Int'l L. & Pol.*, S.34, New York, 2001, 513.

tavsiye niteliğinde görüş sunan alt komisyon tartışmaları diplomasinin satır aralarını okuyabilme olanağı sağlamaktadır. Genellikle établi, Patrikhane¹⁰ ya da Musul sorunu¹¹ gibi tekil meseleler üzerinden araçsal bir biçimde ele alındığından, Milletler Cemiyeti'nin Lozan barış görüşmeleri ve takip eden süreçteki rolünü bütünsel bir bakış açısıyla kavramak pek mümkün olmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, diplomatik bir aktör olarak Milletler Cemiyeti'nin rolünü yalın halde görebilmemiz ve dolayısıyla uluslararası toplumun özellikle Türk-Yunan diplomasisine müdahil olma biçimlerini anlamamız zorlaşmaktadır. Oysaki Milletler Cemiyeti'nin bu bağlamda konumlandırılması, özellikle diplomatik tutumları anlamak açısından ufuk açıcı niteliktedir.

Milletler Cemiyeti Lozan görüşmelerinin birinci döneminde çözüme kavuşturulan Türk ve Yunan savaş esirleri ve mültecilerin mübadelesi meselesinde etkin bir rol oynamıştı. Cemiyet bünyesindeki Mülteciler Yüksek Komiserliği hem saha çalışmaları hem de arabulucuk faaliyetleriyle sürece öncülük ediyordu. Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Fridtjof Nansen, Türkiye ve Yunanistan'daki savaş esirleri ve mültecilerin durumunu incelemek ve rapor etmekle görevlendirilmişti. Yunanistan'a karşı verilen Milli Mücadele sonucunda mülteci olarak Yunanistan'a sığınan Osmanlı Rumları ve Ermeniler başta olmak üzere Anadolu'yu terk eden diğer Gayrimüslim topluluklar Milletler Cemiyeti çatısı altında çözüm bekleyen başlıca sorunlardan birini oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Milletler Cemiyeti bünyesinde oluşturulan ilgili alt komisyonlar ve yüksek komiserlikler, savaşan taraflar arasındaki çeşitli azınlık ve mülteci meselelerinin çözümüne yönelik çaba sarf etmekteydi.

Kalıcı bir barışın azınlıklar meselesine sağlam bir çözümünden geçtiği hemen herkesçe kabul ediliyordu. Mevcut mültecilerin temel yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması ve kalıcı iskanlarının sağlanması kadar yeni çatışmaları engellemek açısından azınlık haklarının teminat altına alınması da önem taşıyordu.¹² Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti bir yandan mültecilere insani yardım faaliyetlerini organize ederken diğer yandan kalıcı siyasi ve iktisadi formüllerin üretilmesi ve hayata geçirilmesiyle ilgili girişimlerde bulunuyordu. Bu çerçevede, Mülteciler Yüksek Komiseri Anadolu'da durum tespiti yapmakla birlikte siyasi muhataplarla da temasa geçerek meselenin çözümü konusunda dolaylı görüşmeleri başlatmıştı.

İlk kez 1914 yılında ortaya atılan fakat savaşın araya girmesiyle rafa kaldırılan nüfus mübadelesi bu çerçevede tekrar gündeme gelmişti.¹³ Nüfus

10 Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yay., İstanbul, 1996.

11 Fahir Armaoğlu, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, 109-154.

12 Pablo De Azcarate, *League of Nations and National Minorities: An Experiment*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1945.

13 Charles P. Howland, "Greece and Her Refugees", *Foreign Affairs*, C.4, S.4, New York, 1926, s.616; aynı zamanda 1914 Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili, bkz. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*, C. Hurst & Co.

mübadelesi Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan mülteci meselesine karşı geliştirilen çözümlerin en radikaliydi. Ancak tarafların prensipte anlaşmaları Milletler Cemiyeti'nin işini kolaylaştırıyordu. Etabli sorunu ve Patrikhane'nin statüsü gibi ihtilafli noktalar hariç tutulacak olursa,¹⁴ Nüfus Mübadelesi epey çetin geçen ve Şubat 1923'te durma noktasına gelen Lozan Görüşmelerinin¹⁵ bir şekilde sonuca varılabilen ilk icraatını oluşturuyordu. Lozan görüşmelerinde Yunan heyetinin başkanlığını yürüten Elefterios Venizelos ilk adımı atarak Nansen'den Ankara Hükümeti'ne nüfus mübadelesiyle ilgili teklif götürmesini rica etmişti.¹⁶ Lozan görüşmeleri başlamadan önce Nansen ile resmi diplomatik ilişkiler kurmaktan imtina eden Ankara Hükümeti sadece nüfus mübadelesi fikrini prensipte kabul ettiğini belirtmekle yetinmişti. Mülteci kriziyle baş etmekte güçlük çeken Yunanistan bu ön uzlaşmayı bir an evvel uygulamaya geçirme gayretindeydi. Mültecilere yönelik insani yardımların koordinasyonunu üstlenen Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği de aynı kaygıyı paylaşıyordu. Zaten yetersiz olan ve giderek eriyen insani yardım bütçesi karşısında mültecilerin kalıcı iskan durumlarının bir an evvel belirlenmesi Yüksek Komiser Nansen açısından da kritik öneme sahipti. Bunun yanı sıra, mülteci ve savaş esirleri meseleleri birbiriyle ilişkili ve eş zamanlı olarak ele alınıyordu. Uluslararası Kızıl Haç'la birlikte esir değişimi meselesine de aracılık eden Yüksek Komiserlik ve aynı zamanda Yunanistan bu konuları Lozan görüşmeleri platformuna taşımadan çözme niyetindeydi. Ancak Ankara Hükümeti konuyu Lozan'da çözmekte kararlıydı. Bu sebeple, Nansen ve Venizelos strateji belirlemek üzere aralarında bir dizi görüşme gerçekleştirmişti. Taraflar arasındaki yazışmalar aracılığıyla takip edebildiğimiz bu görüşmeler aynı zamanda diplomasinin satır aralarını da okumamıza olanak tanımaktadır. Ancak yöntemsel olarak, mektuplar ve yazışmalar üzerinden salt yazınsal bir analizin eksik kalacağı düşüncesiyle, Nansen-Venizelos yazışmalarına geçmeden önce bu kişileri genel anlamda tanımaya çalışalım. Ancak bu tanıtımı yaparken, hem Nansen'in hem de Venizelos'un taşıdıkları sorumluluğun ağırlığına paralel olarak, çeşitli kesimlerce bazen takdir bazen de eleştiriyi karşılandığını belirtmek gerekir.

2. Nansen ve Venizelos İlişkisi

Her ne kadar olgusal sınırlara riayet edilse de, kişileri tanıtmak gibi bir girişimin kaçınılmaz olarak görece sonuçlar üretebileceğini burada öncelikle not etmek gerekir. Özellikle siyasi kişilikler söz konusu olduğunda portreyi

Publishers, Londra, 1962; Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, Konya, 2010.

14 Bu sorunların Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmesiyle ilgili bkz. Özden Z. Alantar, "Turkey on the Agenda of the League of Nations", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1992.

15 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler C.4*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

16 Milletler Cemiyeti Arşivi (MCA), *Nansen'den Milletler Cemiyeti Konseyi'ne Sirküler*, 16.10.1922, 48/24318/24318.

çizebilmek daha da zordur ancak tam da aynı sebeple böyle bir girişim araştırmayı daha sağlam bir zemine oturtmaya yardımcı olacaktır. Dr. Fridtjof Nansen ile başlayacak olursak, öncelikle kendisinin çok yönlü kişiliğinden bahsetmemiz gerekir. Norveçli bilimadamı, Kuzey Kutbu kaşifi ve diplomat olarak tanınan Fridtjof Nansen, aynı zamanda Nobel Barış Ödülü sahibi idi.¹⁷ Muhatabı Venizelos ise, II. Dünya Savaşı arefesinde Büyük Güçlere karşı Türkiye ile konjonktürel yaklaşmanın da etkisiyle,¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk'ü 1934 yılında bu ödüle aday göstererek iki ülke arasında gelişmekte olan barış ortamını uluslararası siyasi aktörlere bizzat ilan etmişti. Şüphesiz ki, Atatürk'ün izlediği "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası Venizelos'un bu girişimine sağlam bir zemin oluşturuyordu.¹⁹ Sonuç olarak bu liderler geçtiğimiz yüzyılda barışı inşaa eden siyasi aktörler arasında yer alıyordu. Ancak, barışın inşası oldukça zorlu bir süreçten geçecekti. Bu çalışmada ele alınan yazışmalar ve mektuplar, çeşitli yönlerden inişli çıkışlı bir seyir izleyen barış sürecini daha yakından tanımamıza olanak sağlamakla birlikte, diplomasiye damgasını vuran söylemsel, ideolojik yapıları kişilerden bağımsız olarak ortaya koyma açısından da işlevseldir.

Nansen 1922 yılında Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri olarak Nobel Barış Ödülüne layık görüldüğünde, Birinci Dünya Savaşı akabinde hayatta kalmaya çalışan asker ve sivillerin mücadelelerine destek olan bir uluslararası kahramandı. Nansen Milletler Cemiyeti'nin mülteci misyonunu yürüttüğü dönemde, en sert tartışmalarını İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ndeki temsilcisi Lord Balfour ve Dış İşleri Bakanı Lord Curzon ile yaşamıştı. Tartışmanın odağında yer alan konu, Nansen'in Nobel Barış Ödülü olarak kendisine verilen 3000 sterlini Milletler Cemiyeti Yakın Doğu Mülteciler fonuna bağışlaması ve bunun karşılığında İngiliz Hükümeti'ne başvurarak bağış yaptığı meblağ karşılığında aynı fona bunun iki katı bağış talep etmesiydi.²⁰ Nansen oldukça sınırlı mali kaynaklarla savaş sonrası mülteci sorununa çözüm üretmeye çalışıyordu. Bağış toplamak ya da güncel deyimle "fon yaratmak" Yüksek Komiser'in başlıca görevleri arasında yer alıyordu. Nansen, Milletler Cemiyeti İngiliz Delegasyonu aracılığıyla bu talebini İngiliz Hükümeti'ne iletirken, Lord Balfour'un Milletler Cemiyeti Konsey toplantısında yaptığı bir

17 Andrew Denning, *Skiing into Modernity: A Cultural and Environmental History*, University of California Press, California, 2015, s.37-57; Martyn Housden, "White Russians Crossing the Black Sea: Fridtjof Nansen, Constantinople and the First Modern Repatriation of Refugees Displaced by Civil Conflict, 1922-23", *The Slavonic and East European Review*, C.88, S.3, Londra, 2010, s.495-524.

18 Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S.23, Muğla, 2009, s.102-103.

19 Bkz, Mehmet Gönlübol, "Yurtta Barış, Cihanda Barış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.25, Ankara, 1992, s.11; N. Selcen Korkmazcan, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.6, S.22, Kars, 2014, s.92-104.

20 MCA, *Genel Sekreter Yardımcısı Major Johnson'dan İngiliz temsilci Phillip Baker'a Mektup*, 2.3.1923, 48/23995/22788

konuşmada verdiği söze atıfta bulunuyordu. Balfour bu konuşmasında İngiltere Hükümeti adına, Milletler Cemiyetine üye ülkelerin mülteci fonuna yapacağı mali katkıların iki katı meblağı yine bu fona bağışlama sözü vermişti.²¹ Lord Balfour'un basına da yansıyan bu konuşması, bilhassa Milletler Cemiyeti'ne üye yoksul ve sömürge ülkeler tarafından takdirle karşılanmıştı. Ancak Nansen de bu ülkelerin delegeleri gibi Balfour'un diplomatik açıklamasının maddi bir karşılığı olmadığını henüz farkında değildi. Yaptırımı tabi yasal düzenlemelerle garantiye alınmadığı sürece bu tür açıklamaların nihai hedefi genelde basın ve kamuoyu idi ve bu hedefe ulaşıldığında, açıklamaya konu olan faaliyet sonuçsuz kalabiliyordu. Bilim Dünyasından siyasete atılan bir karakter olarak Nansen, süreç içinde diplomasinin kodlarını²² öğreniyordu.²³ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, dönem itibarıyla Milletler Cemiyeti platformunun eski uluslararası diplomatik kodları tasfiye edeceği ve yeni bir anlayışa öncülük edeceğine ilişkin kamuoyunda yaygın bir inanç, destek ve bu yönde bir baskı vardı.²⁴ Bu sebeple Nansen'in diplomatik tecrübesizliğini ön plana çıkarmak haksız bir girişim sayılabilir.

Burada Nansen'i tanımak açısından önemli olan diplomatik hiyerarşinin ve siyasal elitizmin sınırlarını zorlayarak Lord Balfour ve O'nun da ötesinde Lord Curzon ile bu konuda doğrudan iletişime geçmesidir.²⁵ Nansen burada inandığı ve haklı olduğunu düşündüğü konularda kararlılıkla hareket ettiğini gösteriyordu. Zira, İngiliz Hükümeti'ne mealen "verdiğiniz sözü tutun" çağrısında bulunmak, dönemin Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond'un dahi göze alabildiği birşey değildi.²⁶ Nansen bu konuda yalnız kalmıştı. Ancak Nansen genel olarak Milletler Cemiyeti'nde ağırlığı hissedilen Büyük Devletler ve özellikle de İngiltere'ye karşı siyasi bir duruş sergilemekten ziyade tekil bağlamsal bir tepki veriyordu. Nüfus mübadelesi müzakerelerinde de görüleceği gibi, herhangi bir konuda öncelikle İngiltere'nin nabzını yoklamadan ve onayını almadan hareket etme gibi bir tutum içerisinde değildi. Bir bakıma, İngiliz Hükümet yetkilileriyle arasında geçen bu tartışma aynı zamanda mültecilere yardım etmek üzere kaynak yaratma konusunda karşılaştığı güçlükleri yansıtıyordu. Belki de Nansen'i sınırlara taşıyan şey, diplomatik meselelerden çok mali sıkıntılardı.

21 MCA, *Lord Balfour'un Konuşması*, 25.9.1922, 48/23788/23788.

22 "Kod" kavramı burada dilin sosyal yapılarla ilişkisi anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Michael Halliday, Alexander Kirkwood, *Language as Social Semiotic*, Arnold, London, 1978; Tim O'Sullivan, v.d., *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*, Routledge, Londra, 1994.

23 Nansen'in muhasebe işlerinden sorumlu T. Lodge, Genel Sekreter Yardımcılarından de Watteville'ye yazdığı mektupta, Balfour'un sözüne bakarak işlem yapacak olursa, kendini aşevinin kapısında bulacağından söz ediyordu. MCA, Lodge'dan de Watteville'e Mektup, 5.10.1922, 48/23745/23745.

24 Birn, a.g.e., 1981.

25 MCA, *Nansen'den Lord Curzon'a Mektup*, 10.2.1923, 48/23995/22788

26 James Barros, *Office Without Power: Secretary General Sir Eric Drummond, 1919-1933*, Clarendon Press, Oxford, 1979.

Rus savaş esirleri ve mültecilerin ülkelerine iadeleri ve duruma göre başka ülkelerde iskanları konusunda örnek bir çalışma gerçekleştiren Dr. Nansen,²⁷ bu tecrübesine istinaden Anadolu'dan Yunanistan'a akın eden mültecilere insani yardımın koordinasyonu görevlendirilmişti.²⁸ Saar, Danzig,²⁹ ve Rusya üstlendiği diğer azınlık ve mülteci operasyonlarından farklı olarak, Nansen bu kez yepyeni bir durumla karşı karşıyaydı. Nüfus mübadelesi hem uluslararası toplum hem de kendisi açısından bir bakıma deneysel bir çalışma olacaktı. Nansen nüfus mübadelesinin olanaklılığı, gerekli, gereksiz yönleri ve daha sonrasında da uygulamanın gidişatı konusunda Milletler Cemiyeti Komisyonu'na çeşitli defalar rapor sunmuştu. Bu raporların basına, "Nansen zorunlu nüfus mübadelesi öneriyor" şeklinde yansımalarından rahatsızlık duymuş ve bu yorumların kendi görüşleriyle alakası olmadığını ifade etmişti.³⁰ Etik kaygılar ya da moral üstünlük yaratma çabası gibi sebeplerle "zorunlu" nüfus mübadelesinin sorumluluğunu üzerine almak istemeyenler arasında Nansen de bulunuyordu.

Genel olarak, Nansen'in Venizelos ile ilişkisi, barış sürecinin açmazlarına ve karşılıklı konumların değişmesine paralel olarak inişli çıkışlı bir seyir izliyordu. Diğer taraftan, Venizelos'un siyasi kariyeri de oldukça çalkantılıydı. Venizelos Girit'te tüccar bir ailenin çocuğu olarak 1864 yılında dünyaya gelmişti. Girit aynı zamanda Venizelos'un siyasi kariyerinin de başladığı yerd. Atina'da hukuk eğitimi almış, Girit'teki Rum örgütlerinin faaliyetlerine öncülük etmişti.³¹ Ada'nın en hareketli yıllarında bu siyasetin şekillenmesine etki ettiği gibi kendisi de siyasi ortamın etkilerine açıktı. 1908-1912 aralığı Venizelos'un siyasi görüşlerinin temel kırılma noktalarını oluşturuyordu. 1908 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet rejimine geçmesiyle, İstanbul Örgütü'nün (*Organosis Konstantinupoleos*) kısa bir süreliğine savuncululuğunu üstlendiği Yunan Osmanlılığı (*Hellenothomanizm*) tezine³² meyletmiş, ancak Meşrutiyet'in ilanıya heyecana kapılan ve hemen ardından hayal kırıklığına uğrayan pek çok siyasi gibi³³ Venizelos da yönünü değiştirmişti.

27 Housden, *a.g.e.*

28 MCA, *Asemble Zabıt*, 18.9.1922, 48/23560/23548

29 Louise W. Holborn, "The League of Nations and the Refugee Problem", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, S.203, New York, 1939, s.124-35.

30 MCA, *Nansen Raporu*, 16.2.1923, 48/26109/25348.

31 A. Lilly Macrakis, "Venizelos' Early Life and Political Career in Greece", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statemanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, s.37-84; Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos: Greece*, Haus Publications, Londra, 2010.

32 Nilüfer Erdem, "Yunan Osmanlılığı'nın En Önemli Temsilcilerinden Suliotis Nikolayidis'in Kaleminden 'İstanbul Örgütü' ve İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul, 2007, s.89-105; Vangelis Kechriotis, "Greek-Orthodox, Ottoman Greeks or Just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution", *Académie des Sciences de Bulgarie Institut d'Etudes Balkaniques*, S.1, Sofia, 2005, s.51-71. Ayrıca, Yunan Osmanlılığı tezinin çağdaş yorumu için bkz. Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, Çev. Volkan Aytar, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

33 Ertuğrul Aladağ, 1908: *Birlikte ilerleyebilsedik*, Belge Yay., İstanbul, 2000; Mutlu Dursun,

1912 yılında İngiliz diplomatik çevreleriyle ilişki kurmaya başlayan Venizelos, aynı zamanda yayılcı *Megali Idea* fikrini de bu çevrelere açıyor ve bu konudaki destek arayışlarını sürdürüyordu.³⁴ Venizelos bu noktada hedefleri açısından başarılı bir diplomasi yürüterek daha önce İtalyanlara vaad edilen Batı Anadolu topraklarını sahiplenmeyi başarmıştı. Venizelos Anadolu macerası başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra yine Büyük Güçlerin desteğini alacak, Lozan Barış Anlaşması imzalandıktan sonra ise barış ortamına dönme noktasında beklenmedik bir hızla hareket ederek,³⁵ iç siyasetin muhalefetine rağmen Ankara Anlaşmasını (1930) imzalayacak ve Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış ödülüne aday gösterecekti.³⁶ Ankara Anlaşması'nın imzalanmasının ardından "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi paralelinde Türkiye siyasetinde de en iddialı barış söylemleri dile getirilecekti.³⁷

Sonuç olarak, Meşrutiyet öncesi Girit'te, Balkan Savaşları sırasında, Lozan'da ve sonrasında Venizelos'un siyasi pozisyonu bağlamsal olarak değişiklik gösteriyordu. Konumuz açısından Venizelos'un Lozan'daki tavrına dönecek olursak, İngiltere'den önemli ölçüde destek gördüğünü belirtmek gerekir. Bu destekte, sıklıkla dile getirildiği üzere Yunanistan'ın himaye arayışı kadar, İngiltere'nin Yunan meselelerini içselleştirmesi de rol oynuyordu. Dolayısıyla, Yunanistan tek taraflı bir talep ilişkisi içinde resmedilirse tablo eksik kalacaktır. Roessel'in deyimiyle, "Helenizm ateşine tutulan İngilizler için Yunanistan, Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da bir Avrupa meselesiydi."³⁸ Bu çerçevede Yunan ulusal meselesini bölgeselleştiren İngiltere, Avrupa'yı ve hatta Amerika Birleşik Devletleri de hesaba katılacak olursa, tüm Batılı müttefikleri arkasına alma çabasıydı. Hal böyle iken, oryantalizm de Ankara Hükümeti'ne karşı Lozan'da geliştirilen söylemsel duruşun başat unsurlarından birini oluşturuyordu.

Diğer taraftan, müttefik güçler arasında yer almalarına karşın İtalya ve Fransa'nın savaştan zamansız çekilmeleri İngiltere ve Yunanistan'ın tepkisini çekmişti. Müttefik güçler arasındaki bu ayrışma Lozan Görüşmelerinde bir çatışmaya dönüşme de, Türkiye açısından bir denge unsuru oluşturuyordu. Böylelikle, Büyük Güçler bloğu ortadan kalkmasa da, diplomasiye hareket alanı açılmış oluyordu. Ancak diplomasiye açılan bu alanı elden geldiğince

Tutku Vardağlı (ed.), *Dünya Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak*, Tarem Yay., İstanbul, 2009.

34 Michael Llewellyn Smith, "Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Türkish Settlement", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statemanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, s.143-48.

35 Ioannis D. Stefanidis, "Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership 1928-32", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statemanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, s.223.

36 Zafer Çakmak, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne Aday Göstermesi", *Erdem*, S.52, Ankara, 2008, s.91-111.

37 Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Ankara, 1998, s.241-252.

38 Roessel, *a.g.e.*, s.198.

verimli kullanmaya çalışan Türk Heyeti'nin karşısında bir başka ideolojik engel daha vardı. Kazanılan zafer emperyalizme bir ölçüde set çekmişse de,³⁹ oryantalizmle mücadele zor görünüyordu. Gerek Nansen ve Venizelos arasındaki mektuplaşmalar, gerekse alt komisyon görüşmelerinin satır aralıkları bu ideolojik tutumu ortaya koymaları bakımından incelenmeye değerdir.

Bu noktada, Nansen-Venizelos görüşmelerine daha yakından bakmak gerekir. Venizelos, Nansen'e nüfus mübadelesi teklifinde bulunurken yalnız değildi. O günlerde işgal güçleri olarak halen İstanbul ve çevresinde bulunan İtilaf devletlerinin temsilcileri de aynı görüşteydi. Nansen'in İstanbul'daki temasları sırasında bizzat müttefik güçlerin komutanlarından onay alması elini kuvvetlendirmişti.⁴⁰ Nansen Venizelos'a gönderdiği 15 Ekim 1922 tarihli notta, kendisinin önerisini İstanbul'da bulunan itilaf devletlerinin Yüksek Komiserleriyle görüştüğünü, İngiliz Komiserinin de kendi hükümetinden aynı yönde bir direktif aldığını aktarıyordu. İngiliz Komiser de zaten bu konuyla ilgili olarak Nansen'le temasa geçmek üzere görevlendirilmişti. İngiliz Hükümeti çözüm olarak nüfus mübadelesinin uygun görüldüğünü, fakat bunun İtilaf Devletleri Komisyonu dışında bir organ tarafından yürütülmesi gerektiğini vurguluyordu.⁴¹ Bunun için en ideal platform, yeni kurulan ve dolayısıyla siyasi ilişkilerde yeni bir sayfa açabilecek konumda olan uluslararası barış örgütü Milletler Cemiyetiydi. Ancak nüfus mübadelesi ve esir değişimi tartışmaları, Nansen ve Venizelos'un diplomatik girişimlerinde Milletler Cemiyeti'nden ziyade İngiliz Hükümeti'ne ve İtilaf devletleri komutanlarına dayandığını ortaya koymaktadır. Komutanların ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Milletler Cemiyeti'ne uluslararası bir meşruiyet zemini olarak başvuruluyordu.⁴² Nansen'in Ankara Hükümeti ile diyalog kurma çabaları ise bu meşruiyet zemininin diyalog açısından etkin olabilmesi için öncelikle taraflar arasında güven inşaa edilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu.

3. Nansen'in Ankara Hükümeti ile İlişki Kurma Çabaları

Nansen İstanbul temaslarında Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşmeyi planlıyordu. Savaş esirleri ve mülteciler meselesinin resmi barış görüşmeleri platformuna taşınmadan Ankara Hükümeti ile çözülebileceğini umuyordu. Bu görüşmede nüfus mübadelesi meselesini gündeme getirmenin yanı sıra, Anadolu'nun içlerine sürülen savaş esirlerinin serbest bırakılmasını talep edecekti. İtilaf devletleri komutanlarından da bu konuda kendisine destek vereceklerine dair söz almıştı.⁴³ Ancak bu dönemde meselenin asıl

39 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.2., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

40 MCA, *Nansen'den Venizelos'a Çok Acil Not*, 15.10.1922, 48/24318/24318

41 A.g.b.

42 MCA, *Nansen'den Venizelos'a Çok Acil Not*, 15.10.1922, 48/24318/24318

43 MCA, *Nansen'den Albay Corfe'ye Mektup*, 13.10.1922, 48/24229/23548

muhataplarından biri olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile ilişki kurmak sanıldığı kadar kolay değildi. Yunanistan'ın önceliği mültecilerin iskan ve iâşe meselesine bir an evvel çözüm bulmak iken, Ankara Hükümeti'nin önceliği meseleyi resmi barış görüşmeleri yoluyla çözmektir. Taraflar arasında gerilen ilişkiler, Ankara Hükümeti ile diyalog konusunda Milletler Cemiyeti'ni ön plana çıkarıyordu. Ancak, Nansen'in Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafından da anlaşılacağı üzere, Milletler Cemiyeti de bu konuda çekimser hareket ediyor, dolaylı yollara başvuruyordu.

Nansen Mustafa Kemal Paşa'ya 25 Eylül 1922 tarihli telgrafında Milletler Cemiyeti İran Delegasyonu'nun Milletler Cemiyeti Asamblesi adına İzmir'de toplanan Küçük Asya mültecilerine insani yardımı koordine etmek üzere Ankara Hükümeti'nden izin istediğini yazıyordu. Nansen bu işle görevlendirilecek Milletler Cemiyeti temsilcilerinin kendi kontrolü altında olacağını bildiriyor ve hiçbir siyasi faaliyete karışmayacakları konusunda teminat veriyordu. Temsilcilerin faaliyetleri insani yardımla sınırlı kalacaktı.⁴⁴ İran Delegasyonu da Nansen ile eş zamanlı olarak devreye girmiş ve İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilciliğinin konuya dikkatini çekmişti.⁴⁵

Milletler Cemiyeti'nin Ankara Hükümeti ile ilişkilerde İran'ı araya koyması oldukça dikkat çekici ve çeşitli yorumlara açık bir girişimdir. Dönem itibarıyla İran Milletler Cemiyeti'ne üye tek Müslüman ülke konumundaydı. Sonuç olarak, arabulucu Milletler Cemiyeti'nin bir başka arabulucuyu devreye sokması gibi bir durum ortaya çıkıyordu ki, bu da Cemiyet'in uluslararası bir örgüt olarak yetkinliği ve meşruiyetiyle ilgili bazı kaygılara işaret ediyordu. Ankara Hükümeti'ne İran aracılığıyla ulaşmak Lord Balfour'un fikriydi. Balfour İran'ın Doğu'da yaşanan savaş karşısında tarafsızlığını koruduğunu vurguluyor ve İslam dünyasının Milletler Cemiyeti nezdindeki temsilcisi olarak Cemiyet adına Türklerle ilişki kurması gerektiğini söylüyordu.⁴⁶ Tarafsız bir devlet olarak kendisine yüklenen misyonu kabul eden İran Delegasyonu, Milletler Cemiyeti'nin sesini İslam dünyasına ulaştıracağını ve Cemiyet'in Doğu'daki prestijini arttırmak üzere çalışacağını beyan ediyordu.⁴⁷

İran'ın bu şekilde devreye sokulması üzerine Türk Hükümeti Cemiyet bünyesinde Yakın Doğu'daki mezalim iddialarını araştırma komitesi kurulmasını önermişti. Ancak bu öneriyi Milletler Cemiyeti Asamblesi'ne taşıyan İran'ın Cemiyet'in bu işle Uluslararası Kızıl Haç Örgütünü görevlendireceğini öğrenmesi üzerine önerisini geri çektiği görülmektedir.⁴⁸ Bu noktada, İran'ın Ankara Hükümeti'nin geçmiş deneyimlere dayanan kaygılarını bir ölçüde paylaştığı gözlenmektedir.

44 MCA, Nansen'den Mustafa Kemal Paşa'ya Telgraf, 25.9.1922, 48/23733/23548

45 MCA, Nansen Raporu, 15.11.1922, 48/24318/24318

46 MCA, Asamble Zabıtları, 25.9.1922, 48/23788/23788;

47 A.g.a.

48 MCA, Nansen'den Boy Scouts International Bureau'ya (Uluslararası İzci Bürosu) Özel Mektup, 12.10.1922, 48/24212/23548

Nansen'in zaten hali hazırda devam eden insani yardım faaliyetlerini⁴⁹ koordine etmek üzere temsilci gönderme talebi bir taraftan irili ufaklı bu faaliyetleri Milletler Cemiyeti yönetimi altında birleştirme amacı taşıyordu. Ancak başta Amerikan Yardım Örgütleri bu Cemiyet'in denetimi altına girmeyi açıkça reddediyordu.⁵⁰ Diğer taraftan, Nansen bu telgrafıyla Ankara Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti ile ilgili tavrı konusunda nabız yokluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle Yakın Doğu bölgesinde faaliyet gösteren ve çoğunlukla dini ve siyasi misyon taşıyan uluslararası yardım örgütleri açık veya örtük bir biçimde müdahil oldukları siyasi meseleler ve özellikle çetelere yardım faaliyetleri sebebiyle tepki çekmişti. Bunun yanı sıra, Balkan Savaşlarından itibaren Türk milliyetçiliğinin de anti-empyralist bir boyut kazanmaya başladığını not etmek gerekir.⁵¹ Dolayısıyla, Nansen Ankara Hükümeti'ne yaklaşmaya çalışırken öncelikle güven inşaa etme girişimleriyle işe başlamıştır. Bu sebeple Nansen göndereceği temsilcilerin siyasi işlere karışmayacakları konusunda teminat vermişti.

Türk- Yunan savaşının sonucu belli olmaya başladığında, uluslararası yardım örgütleri yeni bir girişimde bulunarak, Uluslararası Kızıl Haç örgütünün önderliğinde din farkı gözetmeksizin Anadolu ve Trakya'da can kurtaran heyetleri kurulması ile ilgili bir teklif sunmuşlardı. Ankara Hükümeti sadece birkaç ay evvel Hristiyanlara yardım için Anadolu'ya heyet kabul edilmeyeceği, muhtaçlara ancak Hilal -i Ahmer (Kızılay) ve Şark-ı Karib Muavenet Heyetine (Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü) yardım yapılabileceğini ilan etmişse de,⁵² bu teklifi inceleyeceğini bildiriyordu.⁵³ Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafından da anlaşılacağı üzere, uluslararası yardım örgütlerinin garantörü olarak hareket eden Nansen aralanan bu diyalog kapısından içeri girebilmek için son derece dikkatli hareket ediyordu. Diğer taraftan Türkiye'de oluşan yeni rejim de anti-empyralizm noktasında Batı'ya direnmekle birlikte, kapıları kapatmış değildi.⁵⁴

Nansen Kemal Paşa'ya telgrafından uzun süre yanıt alamamıştı. Daha sonra kalem aldığı bir raporda, tarafların prensipte anlaşığı bir meselenin bu kadar uzamasına bir türlü anlam veremediğini ifade ediyordu.⁵⁵ Nansen Yunanistan'daki temsilcilerinden Albay Corfe'ye yazdığı 13 Ekim tarihli mektupta, giderek kaygılanmaya başladığını belirtiyor, Mustafa Kemal Paşa ile olası görüşmesinde Milletler Cemiyeti'nin tarafsızlığını nasıl kanıtlayabileceğini soruyor ve "bu zamana kadar Türklere yardım için herhangi birşey yapmış olsaydık,

49 MCA, Asamble Zabıtları, 18.9.1922, 48/23560/23548

50 MCA, Mültecilere Yardım Komitesi Toplantı Zabıtları, 22.10.1922, 48/25016/24277

51 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Uluslararası İlişkiler, Milliyetçilik ve Emperyalizm", Mutlu Dursun, Tutku Vardağlı (ed.), *Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak* içinde, Tarem Yay., İstanbul, 2009, s.77.

52 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 28.6.1922, Sayı: 1648, Dosya: 239-7, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 5.19.4

53 BCA, 19.8.1922, Sayı:-, Dosya:2033, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer: 178.232.3

54 Murat Gültekingil, Tanıl Bora (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 2002.*

55 MCA, *Nansen Raporu*, 16.2.1923, 48/26109/25348

Anadolu içlerine sürülen Rum erkeklerle ilgili talepte bulunmamız kolaylaşmıştı” diye ekliyordu.⁵⁶ Bunun üzerine, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin İstanbul’daki Ofisi birkaç ton un yardımı yapmış ve 40.000 doz aşı göndermişti.⁵⁷ Ayrıca, Nansen’in Türkiye temsilcilerinden biri olarak görevlendirdiği Uluslararası Kızıl Haç yöneticisi Burnier, Yunan askerlerinin ve mültecilerin Yunanistan’a varmak üzere izlediği en yoğun rotalardan biri olan Mudanya-Bandırma hattı üzerinde “Müslümanlara Yardım Kampanyası” başlığı altında bir kampanya düzenlemişti.⁵⁸ Bu kampanya çerçevesinde aynı zamanda bölgeden Gayrimüslimleri tahliye ediyorlardı.⁵⁹ Tüm girişimlere rağmen Milletler Cemiyeti’nin tarafsızlığını ispatlama çabaları pek te istenilen sonuçları vermemişti. Ankara Hükümeti aynı zamanda azınlıklar meselesiyle yakından ilişkili olan nüfus mübadelesini Lozan’a götürmekte kararlıydı.

Mustafa Kemal Nansen’in mektubuna 23 Ekim’de yanıt vermişti. Nüfus mübadelesini prensipte kabul ettiğini, ancak konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmesi gerektiğini, koşullar gereği sürekli yer değiştirdiğinden kendisine randevu vermesinin mümkün olmadığını ifade ediyordu.⁶⁰ Mustafa Kemal’in mübadele meselesiyle ilgili Meclis’i adres göstermesi üzerine, Nansen bu kez Ankara’dan medet ummaya başlamıştı. Nansen’in ısrarlı Ankara’ya gitme çabalarına karşılık Refet Paşa devreye girmişti. Nansen 28 Ekim 1922’de İstanbul’da Refet Paşa ile bizzat görüşmüş, bu görüşmeden de net bir yanıt alamamıştı. Refet Paşa iki gün sonra Nansen’in temsilcilerine Türk Hükümeti’nin prensipte nüfus mübadelesini kabul ettiğini ancak Nansen’in bu konuda Mustafa Kemal Paşa yerine, Ankara Hükümeti’nin temsilcisi ve aynı zamanda Hilal-i Ahmer Reisi Hamid Bey’le görüşmesinin uygun olacağını bildiriyordu.⁶¹ Hamid Bey’i diplomatik muhatap olarak kabul etme konusunda isteksiz davranan Nansen, aynı zamanda medeniyet kozunun işe yaramadığını da idirak ediyordu. Ankara Hükümeti’nden yanıt beklerken General Harrington’a yazdığı mektupta, “Mustafa Kemal Paşa’yı talepleri doğrultusunda ikna etmek için O’na Türklerin iddia ettikleri gibi medeni insanlar olduklarını dünyaya anlatma vaadinde bulunacağını” dile getiriyordu.⁶²

56 MCA, Nansen’dan Albay Corfe’ye Mektup, 13.10.1922, 48/24229/23548

57 MCA, Nansen Raporu, 16.2.1923, 48/26109/25348

58 Davide Rodogno, “The American Red Cross and the International Committee on of the Red Cross’ Humanitarian Politics and Policies in Asia Minor and Greece 1922-1923”, *First World War Studies*, C.5, S.1, 2014, s.89-92.

59 22.9.1922 tarihi itibarıyla bu bölgeden 126.000 Rum ve Ermeni tahliye edmişti. MCA, Procter’dan Nansen’e Telgraf, 22.9.1922, 48/23745/23745. Türk yönetiminin Gayrimüslimlere ülkeyi terk etmeleri için 30 Eylül’e kadar süre verdiğine yönelik duyurular Mülteciler Yüksek Komiserliği üzerinde de etkili olmuştu. MCA, Uluslararası Kızıl Haç yetkilisi Procter’dan, İran Delegasyonu’na Telgraf, 25.9.1922, 48/23733/23548; MCA, Venizelos’un Telgrafı, 13.10.1922, 48/24441/24357

60 MCA, Nansen’dan Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği’ne Mektup, 4.11.1922, 48/24318/24318

61 MCA, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği İstanbul Ofisi Direktörü L.Childs’ten, Drummond’a Mektup, 31.10.1922, 48/24318/24318

62 MCA, Nansen’dan General Harrington’a Mektup, 19.10.1922, 48/24318/24318

Nansen'in Hamid Bey'le görüşmesinden çıkan sonuç, Milletler Cemiyeti temsilcileri, Burnier, Hachsius ve Ceunod'un "mültecilere ve yanmış yıkılmış yerlerde zor durumda kalanlara yardım amacıyla Küçük Asya'da serbestçe dolaşabilmeleri idi."⁶³ Nansen'in temsilcileri zaten Anadolu'da bir süredir faaliyette bulunan Uluslararası Kızıl Haç ve İngiliz *Save the Children* örgütünün yetkilileriydi, sadece bu kez Milletler Cemiyeti temsilcisi sıfatıyla görev yapacaklardı. Yine de bu isimlerin önerilmesi taraflar arasında herhangi bir soruna yol açmamıştı. Hristiyanlara yardım yapmak isteyen kişi ve kuruluşlar faaliyetlerinde serbestti. Savaş sonrası insani yardım faaliyetleri Müslümanlar ve Hristiyanlar olmak üzere din ekseninde ayrılmıştı.

4. Nansen-Venizelos Yazışmaları

Nansen, planladığının aksine Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşmemiş, nüfus mübadelesiyle ilgili sadece prensipte bir onay alabilmişti. İstanbul temaslarını Venizelos'a nasıl aktaracağı konusunda bazı kaygılar taşıyordu. Bu sebeple Venizelos'a yazmadan önce Yunanistan'da bulunan temsilcilerine danışma gereği duymuştu. Yunanistan temsilcilerinden Albay Corfe'ye Yunan Hükümet'ine nasıl yaklaşması gerektiğini sormuş ve Venizelos'a yazdığı mektubu önce Albay'a göndererek fikir ve önerilerine başvurmuştu. Nansen temsilcisine; "Yunan Hükümeti'ne, önemli siyasi konularda Onlara destek olmak için çaba sarf ettiğimizi hatırlatmamızın faydalı olacağını düşünüyorum" şeklinde yazıyordu.⁶⁴ Kastettiği konu Mustafa Kemal ile bizzat görüşmek için harcadığı çabaydı. Albay Corfe, Venizelos ile temas kuran Selanik temsilcisi Fielden'ın gönderdiği mektuba dayanarak düşüncelerini Nansen'e aktarıyordu. Fielden Venizelos'u mültecilerle ilgili en çok düşündüren sorunun iskan sorunu olduğunu belirtmişti. Fielden bu mektubunda Venizelos'a atıfla, barınma sorununun yaklaşan kış şartları da göz önüne alındığında daha da zorlayıcı olacağını aktarıyordu. Yine Venizelos'tan aktararak; Yunanistan'da yaklaşık 350.000 kadar Türk bulunduğunu, Bunların en kısa zamanda Hristiyanların Küçük Asya'da bıraktıkları ve Trakya'dakilerin de terk etmek üzere oldukları ev ve arazilere yerleştirilmeleri halinde aynı orandaki Rum mültecinin Yunanistan'da barınmasının temin edilebileceğini belirtiyordu.⁶⁵ Bu noktada mültecilerin barınması ilk bakışta pratik detaylara ilişkin bir konu olarak görülse de, Yunanistan açısından ülkenin bir numaralı gündem maddesini oluşturuyordu. Mültecilerin sayısının yaklaşık olarak ülke nüfusunun 1/5'ini oluşturduğu koşullar altında barınma ve sonrasında kalıcı iskan sorunu, gelecek on yılda ülkeyi hemen her yönden etkileyecekti. Mevcut koşullar altında bu sorunun ivedilikle çözümü için bazı radikal tedbirler alınmıştı. Yunanistan'daki İngiliz Konsololuğu'nun İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan işleriyle görevlendirdiği Bakan Lindley'e gönderdiği rapordan,

63 MCA, Nansen- Hamid Bey Görüşme Zabıtları, 15.10.1922, 48/23733/23548.

64 MCA, Nansen'den Albay Corfe'ye Mektup, 13.10.1922, 48/24229/23548

65 MCA, Fielden'dan Albay Corfe'ye Mektup, 10.10.1922, 48/24077/24077

Yunan Hükümeti'nin 1922 Ekim ayı başında mültecileri yerleştirmek üzere çeşitli mülklere el koymakta olduğunu anlıyoruz. Bu mülkler arasında evlerin odalarının da bulunduğunu belirtmek gerekir.⁶⁶ Yunan İskan Komisyonu Başkanlarından Charles Howland da kaleme aldığı izlenimlerinde bu noktaya işaret ediyordu. Howland Müslüman mülk sahipleriyle Rum mülteciler arasında bu yüzden çıkması muhtemel çatışmaların Türk Hükümeti'nin nüfus mübadelesi teklifini kabul etmesinde etkili olduğunu belirtiyordu.⁶⁷ Bu istimlak faaliyetleri aynı zamanda Yunanistan'ın mülteci iskanında yaşadığı sorunların boyutlarını ortaya koymaktadır. Fielden mektubunda yine bu konuyla ilgili olarak, Bulgarların daha önce benzer bir durum karşısında çıkardıkları “Zorunlu Konukseverlik” yasanın araştırılmasını önermiş, fakat aynı zamanda bu yasanın uygulanmasının pek te kolay olmayacağını eklemiştir.⁶⁸

Nansen bir başka önemli konuyu daha Albay Corfe'ye açmıştı. İstanbul temasları sırasında Hamid Bey ve diğer Türk yetkililer Yunanistan'ın elinde bulunan Türk savaş esirlerinin listesine ulaşamadıklarından yakınmıştı. Hamid Bey Türk tarafının Rum esirlerin tutuklanmalarından birkaç hafta sonra düzenli olarak esir listelerini karşı tarafa bildirmeye başladıklarını, ancak Uluslararası Kızıl Haç'ın protestolarına rağmen, ne Yunan Hükümeti'nin ne de Yunan Kızıl Haç örgütünün Türk esirlerle ilgili bilgi paylaştığını söylemişti. Nansen Türk esir listelerini temin etmeye çalışacağı konusunda söz vermiş, ancak bunu gerçekten yapabileceğine dair bir güven uyandıramamıştı. Nansen, söz konusu listeleri temin ederek özellikle Ankara Hükümeti üzerinde etkili olduğunu düşündüğü Hamid Bey'in güvenini kazanmaya çalışacağını aktarıyordu.⁶⁹

İstanbul'da edindiği izlenimler ve temsilcilerinden aldığı bilgiler ışığında Venizelos'a yazan Nansen, Türk Hükümeti'nin rızası olmaksızın nüfus mübadelesi konusunda uygulamaya geçemeyeceğini belirtiyordu. Prensipteki uzlaşmaya rağmen, henüz ortada resmi bir anlaşma yoktu. Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeyi tekrar zorlama niyetinde olan Nansen, aynı zamanda Yunan Hükümeti'nden bu konuda kendisine her türlü desteği vermesini talep ediyordu.⁷⁰ Burada kastettiği destek, özellikle o sırada Trakya'da bulunan bir kısım Yunan askeri ve sivilin yakıp yıkmaya son vermesiydi. Nansen'e göre, “Yunanistan'ın kendi askerini vurmak pahasına” bu faaliyetlere bir son vermesi gerekiyordu.⁷¹ Aksi halde Türk tarafıyla planlanan görüşmeler sekteye uğrayacaktı.

Nansen, Venizelos'a mektubundan bir gün sonra İstanbul temaslarıyla ilgili Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermek üzere bir sirküler hazırlamıştı. Nansen Koneşy'e konuyla ilgili bilgi aktarırken, Venizelos'un kendisinden nüfus mübadelesi müzakerelerini başlatması için rica da bulunduğunu belirtiyordu.

66 MCA, *Selanik İngiliz Konsolosluğu'ndan Bakan Lindley'e Rapor*, 2.10.1923, 48/24295/24277

67 Howland, *a.g.m.*, s.616.

68 MCA, *Fielden'dan Albay Corfe'ye Mektup*, 10.10.1922, 48/24077/24077

69 MCA, *Nansen'den Albay Corfe'ye Mektup*, 13.10.1922, 48/24229/23548

70 MCA, *Nansen'den Venizelos'a Çok Acil Not*, 15.10.1922, 48/24318/24318

71 MCA, *Fielden'a Direktif*, 31.10.1922, 48/23843/23548

Venizelos'un Ankara Hükümeti'nin yayınladığı bir bildiriye dayanarak böyle bir öneride bulunduğunu ekliyordu. İddia konusu bildiriye göre, Türk Hükümeti artık Türk topraklarında Yunan varlığına izin vermemeye karar vermişti. Nansen bu noktada Venizelos'un talebi üzerine İstanbul'da giriştiği diplomatik temasların Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylanmasını bekliyordu. Nansen'in bir ölçüde haddini aşan bu girişimleri ve geriye dönük onay talebi pek hoş karşılanmasa da Milletler Cemiyeti delegelerinin onayına sunulmuş ve aynı gün içinde geriye dönük görevlendirme kararı alınmıştı.⁷² Nansen ayrıca Yunan Bakanlar Kurulu'na da bu konuda bilgi vermişti. Kurulu'a; "Bu konuda Milletler Cemiyeti otoritesinin Yunanistan'ın ve Yunan halkının gerçek çıkarlarını desteklemek üzere kullanılabileceğine inanıyorum" diyor ve ardından ekliyordu; "askerin ya da yerel halkın köy yakma ve mala mülke zarar verme eylemleri, aynı türden eylemlere karşılık olsa bile bir an evvel durdurulmalıdır."⁷³ Bu tür eylemler ve savaş esirleri meselesi Nansen'in Ankara Hükümeti'yle görüşmelerinde elini zorlaştırıyordu. Hamid Bey savaş esirleri listelerinin yanı sıra, 1921 yılında Yunan Ordusu'nun İzmir bölgesinden göç ettirerek esir tuttuğu 10.000 sivil savaş esiri meselesini de Nansen'in önüne koymuş ve ayrıca Rusya'dan getirilerek Türklerin evlerine yerleştirilen Yunanlı mülteciler de dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın bir an evvel boşaltılmasını talep etmişti.⁷⁴

Konsey toplantısından hemen sonra Venizelos Nansen'e bir mektup daha göndermişti. Venizelos bu mektubunda Türklerin Yunanistan'dan en hızlı şekilde gönderilmesi için bir an evvel Mustafa Kemal'in rızasının alınması gerektiğini belirttikten sonra, Doğu Trakya'daki yıkımların durdurulması konusunda ivedilikle tavsiyede bulunduğunu aktarıyordu. Venizelos açısından, Doğu Trakya'da yıkımın durdurulmaması halinde, Müslümanların Yunanistan'dan tasfiyesi de zorlaşacaktı. Nansen açısından ise bu durum Mustafa Kemal Paşa ile muhtemel görüşmesinde elini zorlaştıracaktı.⁷⁵ Venizelos mektubunun devamında Mustafa Kemal'in yaptığı teklifi kabul etmemesi halinde "Yunan Hükümeti'nin koşulların baskısı altında Yunan topraklarında yaşayan Türklere muhtemelen kaçınılmaz bir gereklilik olarak göçü dayatmak zorunda kalacağını" ifade ediyordu.⁷⁶ Mektubunun sonunda güç kullanımı gibi bir seçeneği Nansen'in önüne koymak zorunda kaldığı için üzüntüsünü dile getiriyor ve ekliyordu "...fakat Doğulu kafa açısından diğer seçenekler başarısız olduğunda, güç kullanımı daha iyi sonuç verir." Ve yürütmekte olduğu asil insani görev için Nansen'e teşekkür etmişti.⁷⁷ Venizelos savaştan önce "sadık Müslüman vatandaşlar"⁷⁸ olarak tanımladığı, Yunanistan Müslümanlarına zorunlu göçü dayatmaktan duyduğu vicdani rahatsızlığı belirtmekle birlikte medeni bir siyaset adamı olarak kendisine

72 MCA, Nansen'den Milletler Cemiyeti Konseyi'ne Sirküler ve Konsey'in Resmi Kararı, 16.10.1922, 48/24318/24318

73 MCA, Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanına Çok Acil Not, 23.10.1922, 48/24318/24318

74 MCA, Nansen- Hamid Bey Görüşme Zabıtları, 15.10.1922, 48/23733/23548.

75 MCA, Nansen'den General Harrington'a Not, 22.10.1922, 48/24438/23745

76 MCA, Venizelos'tan Nansen'e Mektup, 17.10.1922, 48/24441/24357

77 A.g.a.

78 Smith, a.g.m., s.161.

yakışmayacak bir tutum sergilemekten ötürü hissettiği mahçubiyeti ifade ediyordu. Ancak, ideoloji araya girdiğinde, birarada yaşamının ve yüz yüze bakmanın etiği devreden çıkıyordu.⁷⁹ Said'in de altını çizdiği gibi muğlak, soyut Doğulu kavramı sorunsuz ve aynı zamanda sorumsuz bir ötekileştirme olanağı sağlıyordu.⁸⁰ “Zor kullanımından anlayan Doğulu kafa” imgelemi bir bakıma iki asırdır Batı’da gelişen Yunanseverlik akımının anti-tezini oluşturuyordu. Büyük Devletlerin gözünden bakıldığında, Doğu ondokuzuncu yüzyılın başından beri bir “sorun” olarak ifade ediliyordu.⁸¹ Yunanseverlik akımına karşı, “Doğu Sorunu” gibi bir tarihsel ve kültürel mirasla diplomasi masasına oturmak ise Türk heyetinin işini zorlaştırıyordu.⁸²

Venizelos Doğu’ya atfedilen özellikler anlamında bu oryantalist dili kullanan tek kişi olmadığı gibi, bu yaklaşımı da ilk defa kendisi sergilemiş değildi. Lozan Görüşmeleri sırasında Türk tarafına ilişkin benzer nitelermeleri çok çeşitli aktörlerden duymak mümkündür. Alt Komisyon görüşmelerinde de bu oryantalist bakış açısı sık sık dile getiriliyordu. Savaş esirlerinin değişimi meselesi Alt Komisyon’da uzun ve çetin tartışmalar yaratmıştı. Önce hangi ülkenin adım atması gerektiği, sivil ve asker esirler arasında nasıl bir ayırım gözetileceği ve esirler arasında kadınların bulunup bulunmadığı gibi konularda taraflar uzlaşma sağlayamamıştı.⁸³ Komisyon Başkanı İtalyan Montagna bir noktada tarafsızlığını savunmak zorunda kalmış ve hatta Türklere karşı fazlasıyla tarafsız ve iyi niyetli olduğunu öne sürmüştü.⁸⁴ Montagna görüşmelere son verirken Yunan delegelere dönerek “kendilerinin ılımlı tutumları sayesinde uzlaşmaya varıldığını” ifade ederek teşekkürlerini sunmuştu. Türk tarafının onay vermemesine rağmen uzlaşmaya varılmış gibi bir atmosfer yaratarak, Türk delegelere de düşünceleri için zaman tanıyor ve taleplerinde ısrar etmeleri halinde evrensel bir kınamayla karşı karşıya kalacakları, bunun da siyasi çıkarlarını olumsuz yönde etkileyeceği uyarısında bulunuyordu.⁸⁵ Evrensellik iddiasında bulunan Büyük Güçler sık sık tüm dünyayı arkasına almaktaydı. Dolayısıyla, diplomatik tarafların sınırları söylemsel olarak Türkiye ve dünyanın geri kalanı olarak yeniden çiziliyordu.

5. Lozan’da Oryantal Söylemler

Lozan Görüşmelerine damgasını vuran bu evrenselci ve aynı zamanda oryantalist söylemin örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu söylem nüfus mübadelesinin zorunlu göç şeklinde düzenlenip düzenlenmemesi konusunda

79 Diane Perpich, *The Ethics of Emmanuel Levinas*, Stanford University Press, Standford, 2008.

80 Edward W Said, *Orientalism*. Vintage, New York; Toronto, 1979.

81 Çağla D. Tağmat, “Lozan Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.29, s.142.

82 Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Millî Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yay., İstanbul, 1985.

83 MCA, *Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Toplantı Zabıtları Serisi*, 1.12.1922, 48/25256/24318; 4.12.1922, 48/25256/24318; 5.12.1922, 48/25256/24318; 7.12.1922, 48/23238/24318

84 MCA, *Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Toplantı Zabıtı*, 7.12.1922, 48/23256/24318

85 A.g.a.

yapılan tartışmalarda da ortaya çıkıyordu. Başından beri nüfus mübadelesinin zorunlu olması ve ülke içindeki tüm Rumları kapsaması talebinde bulunan Türk Heyeti'ne karşılık Yunan Hükümeti bu tür bir düzenlemeye İstanbul'daki Rumları da kapsayacağı endişesiyle itiraz ediyordu.⁸⁶ Lozan'daki Yunan heyetinin üyelerinden Kaklamanos Yunan Hükümeti'nin bu çıkışını, İstanbul'daki kentli Rumlarla, Yunanistan'ın kır kökenli Türk nüfusunun mübadele edilemeyeceği, bunların birbirine denk olmadığı şeklinde destekliyordu.⁸⁷ Lozan görüşmelerine gözlemci olarak katılan Amerikan heyeti de İstanbul'daki Rumların mübadeleye tabi tutulmalarını kesin bir dille reddediyordu. Heyet, esnaf ve tüccar bir topluluğun kırsal bir yerleşimde (Yunanistan) iskan edilemeyeceğini vurguluyor ve insanların bu şekilde yerinden edilmelerine karşı meşru insani tutumlarını dile getirmekten çekinmeyeceklerini belirtiyordu.⁸⁸ Alt Komisyon tartışmalarına Fransa'yı temsilen katılan De Lacroix ise, İstanbul'da birkaç defa bulunduğunu Rum nüfusun ne kadar yararlı işler yaptığını bizzat deneyimlediğini aktarıyordu.⁸⁹ Sonuç olarak, siyasi ve ekonomik kar-zarar hesabının nesnesi haline getirilen İstanbul Rumları taraflar arası tartışmaların kilit noktalarından birini oluşturuyordu. Bu tartışma çerçevesinde ortaya çıkan kır- kent ayrımı da yine asli siyasi ve ekonomik hedefleri perdeleyen bir medeniyet ve insanîyet söylemiyle birleşiyordu.

Sadece Lozan barış görüşmelerine taraf olan devletlerin temsilcileri değil, aynı zamanda gözlemci statüsünde görüşmelere katılan Amerikalı yetkililer de benzer bir oryantalist tavır takınmışlardı. Bu yetkililer Türk yönetimini, "beceriksiz, adil ve etkin yönetmeyi beceremeyen, baskıcı ve ilkel... sadece güç kullanımı ile ikna edilebilen, diplomasiden değil şiddetin dilinden anlayan doğulu kafa yapısı" şeklinde nitelemekteydi.⁹⁰ Dönemin yükselen gücü Amerika Birleşik Devletleri ve Düvel-i Muazzama'nın Lozan'daki Türk heyetine karşı takındığı tavır oryantalizm noktasında açık ve net bir ideolojik mutabakat sergiliyordu. Türk heyetinin Lozan'daki muhatabı olan tarafların üzerinde anlaştığı bir başka oryantal söylem de, başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Gayrimüslimler olmaksızın Türklerin ülkeyi yönetemeyecekleri, ülkenin rehafının ve medeniyet seviyesinin bu gruplara bağlı olduğu yolundaki söylemdi.⁹¹ Bu söylemde Türk yönetimine duydukları güvensizliğin yanı sıra, Anadolu'daki ticari çıkarlarını koruma endişesi hakimdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaretle uğraşan kesimin ağırlıklı olarak Gayrimüslimlerden oluşması ve savaş sürecinde bu toplulukların maruz kaldığı sürgün politikaları uluslararası ticari ortaklarını da endişeye sevk ediyordu. 1881'den beri Düyun-u Umumiye İdaresi⁹² altında

86 MCA, *Nansen'den Venizelos'a Not*, 4.11.1922, 48/24318/24318

87 MCA, *Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Toplantı Zabıtı*, 7.12.1922, 48/25256/24318

88 A.g.a.

89 A.g.a.

90 Tuba Ü. Bilgiç, "Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu" *Ermeni Araştırmaları*, S.7, Ankara, 2014, s.125.

91 A.g.m., 125-126.

92 Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Columbia University Press, New York, 1929.

Düvel-i Muazzama'nın faydalandığı tütün sektörü de bu söylemin içinde yer alıyordu. Amerikalılar, Samsun'daki Amerikan tütün fabrikalarından bahisle, artık buralarda çalışacak Rum ve Ermeni kalifiye işçi bulunmadığı, Türklerin bu tür bir boşluğu doldurabilecek yeteneğe sahip olmadıklarını ifade ediyor⁹³ böylelikle Türklerin kendi ekonomik yıkımlarına yol açacak gelişmeleri bile görmekten aciz oldukları izlenimini yaratıyorlardı. Oysaki, Anadolu ve Trakya'da uzun zamandır tütün işçiliğinden geçimini sağlayan Türkleri göz ardı ediyorlardı. Dahası, savaş sonrası tütün üretimi kalifiye işgücü yokluğundan değil ama Amerikan yönetiminin yasal yaptırımlarla dayattığı tonga yöntemi sebebiyle sektöre uğramış,⁹⁴ buna rağmen 1980'lere kadar Türkiye'nin en önemli gelir kalemlerinden biri olmayı sürdürmüştü.⁹⁵

Oryantalizm sadece ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda ortaya çıkan bir ideolojik duruş değildi. Bu sebeple, Lozan görüşmelerinin değerlendirilmesi noktasında daha geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Doğulu imgelemine yaratan unsurlar tutum ve davranışlardan görselliğe hayatın geniş bir alanını kapsıyordu. Başka türlü ifade etmek gerekirse, Doğulu ya da medeni olmak, görülen, duyulan, hissedilen şeylerdi. Bu sebeple, diplomatik görüşmelerin sadece dili, söylemi, açık ya da örtük hedefleri değil aynı zamanda hali tavrı, şekli şemali de bu ideolojik çerçevede değerlendirilmelidir. Tarafların tartışma adabı ve üslubu da sözleri kadar önem taşıyordu. Medeni bir siyaset adamı sesinin tonuna ve beden diline de dikkat etmeliydi. Bu anlamda İsmet Paşa ve Venizelos arasındaki sert tartışmalar sık sık medeni sınırların aşılmasına yol açmıştı. Bu tartışmalardan birinde Oturum Başkanı Montagna sinirlenerek vücut diline hakim olamayan Venizelos'u uyarmak zorunda kalmıştı.⁹⁶

6. Oryantalist Söylemin Lozan Sonrası Dönüşümü

Soyut kavramlardan somut deneyimlere doğru ilerledikçe burada genel hatlarıyla ifade edilen Oryantal bakış açısının da değişiklik gösterdiği gözlenmektedir. Yunaneseverlik akımının yarattığı referanslarla Lozan'da Yunan heyetini destekleyen Batılı müttefiklerin, yardım ve iskan çalışmaları sırasında Rum mültecileri Doğu'dan etkilenerek özlerini, köklerini kaybedip kaybetmedikleri noktasında testten geçirdikleri görülmektedir. Örneğin; Rum mültecilere yardım kampanyaları "*Onların çocukları da İngiliz çocukları kadar güzel*"⁹⁷ başlığıyla basına yansıyor. Model mülteci köylere yerleştirilen köylülerin ne kadar çalışkan ve öğrenmeye meraklı olduğundan söz ediliyor,⁹⁸

93 Bilgiç, a.g.m., s.132.

94 Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün*, İstanbul, 1928, s.98; Turkish Monopoly Administration, Tobacco Affairs, Tekel Yay., İstanbul, 1939.

95 Derya G. Karakaş, "Türkiye Tütün Sektöründe Piyasa Yönelimli Dönüşüm", *Türk Toraks Dergisi*, C.15, S.2, Ankara, 2014, s.71-91.

96 Tağmat, a.g.m., s.154.

97 MCA, *Imperial War Relief Haftalık Bülteni*, Londra, 30.6.1924, 48/30275/23735

98 John Hope Simpson, "The Work of the Greek Refugee Settlement Commission," *Journal of*

halı dokuyan Rum kadınların parmaklarının Türk kadınların parmaklarından daha narin olduğuna vurgu yapıyordu.⁹⁹ Diğer taraftan, Milletler Cemiyeti çatısı altında Yunanistan'da mülteci iskan faaliyetlerini yönetmek üzere kurulan İskan Komisyonu Başkanlarından Simpson, ziyaret ettikleri her mülteci köyünde "çocukların eteklerine yapışarak okul istemelerinden" rahatsız olmuştu. Medeni bir milletin mensuplarının eğitime bu kadar önem vermelerinde normalde şaşılacak birşey yoktu ancak İskan Komisyonu'na göre köylü mülteciler köylü kalmalıydı, bunun için de okula ihtiyaçları yoktu.¹⁰⁰ Öte yandan Simpson, kentli Rum mülteciler için, "35.000 kentli nüfusun hiçbir medeni ailenin kabul etmeyeceği yıkık dökük barakalarda barınmalarına izin vermeyeceğiz" diyordu.¹⁰¹ Sonuç olarak, medeniyetin kentli Yunanlılara atfedildiği ortaya çıkıyordu.

Bu noktaya kadar vurgulanan oryantalist bakış açısını dar kalıplarından çıkaracak olursak, Makdisi'nin dediği gibi herkesin kendi Doğusu vardı.¹⁰² Sonuç olarak, burada örnekleri sunulan oryantalist söylem, mutlak ve nihai bir özellik taşımaktan öte bağlamsal olarak tarihsel süreç içinde önemli ölçüde değişiklikler gösteriyordu. Bu yönden, söz konusu oryantal söylemi tarihin belirli bir noktasına hapsedmek ve tarafları kemikleştirmek yerine, bu söylemi siyasetin ideolojik araçlarından biri olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Lozan görüşmelerinden sonra diplomatik ilişkiler de şekil değiştirmeye başlamıştı. Ne Nansen-Venizelos ilişkisi, ne Türk-Yunan, ne de Yunan-Batı ilişkisi aynı seyirde devam ediyordu. Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imzalandıktan sonra, Nansen-Venizelos ilişkisi de başka bir yöne doğru evrilmişti. Milletler Cemiyeti Atina Bürosu yapılandırılırken Nansen'in ülkede faaliyet gösteren tüm yardım örgütlerini koordine etme ve Milletler Cemiyeti çatısı altında tek merkezden yönetme çabaları olmuştu. Başta Amerikan Kızıl Haç örgütü olmak üzere kendi kaynaklarıyla bağımsız hareket etme arzusunda olan yardım örgütleri bu duruma tepkiliydi. Yunan Hükümeti ise egemenlik haklarını korumak adına bu girişime mesafeli yaklaşmayı tercih ediyor ve kontrolü elden bırakmamaya çalışıyordu. Bayan Venizelos'un Yunan Kızıl Haç örgütüne Selanik'teki mültecilere yardım amaçlı 400.000 drahma bağışlaması, Nansen'in ve dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin bu tür işleri tek elden yönetme girişimlerine verilmiş bir yanıtı. Bu bağışla Yunan Kızıl Haç örgütünün Selanik'te 300 yataklı bir hastane inşaa etmesi planlanıyordu.¹⁰³ Nansen'in temsil ettiği Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği, yerini yine Cemiyet bünyesinde

the Royal Institute of International Affairs, C.8, S.6, Londra, 1929, s.589.

99 Howland, *a.g.m.*, s.623

100 Simpson, *a.g.m.*, s.596.

101 *A.g.m.*, s.596.

102 Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, C.107. S.3, Oxford, 2002, s.768-98.

103 MCA, *Mültecilere Yardım Merkez Komitesi Bülteni*, S.3, Atina, 3.1.1923, 48/25016/24277

kurulan İskan Komisyonu'na¹⁰⁴ bırakırken de, o dönemde sıklıkla değişen ve ulusalcı tonu zaman zaman artan Yunan Hükümetleri, Milletler Cemiyeti'ne karşı egemenliğini korumaya yönelik bir tavır alıyordu.¹⁰⁵

Lozan sonrası dönemde, Türk-Yunan ilişkileri Ankara ve Atina Anlaşmalarıyla daha sağlam bir zemine oturmaya başlarken, iki savaş arası dönemin siyasi gerilimleri ve ortak kaygılar iki ülkeyi birbirine daha fazla yaklaştırıyordu. İki ülke aralarındaki sorunların çoğunu bertaraf etmekle birlikte bölgesel barışa da katkı sunma noktasına gelmişti. Bu bağlamda, Türkiye ve Yunanistan Balkan Antantı girişimine öncülük ediyorlardı.¹⁰⁶ Yunanistan'ın Batı ile ilişkisi ise soyut kültürel bir antikite hayranlığından, uluslararası kredi ve kalkınma anlaşmalarına doğru evriliyordu. Yunanistan mültecilerin iskanını sağlamak üzere Milletler Cemiyeti'nin aracılığında başta İngiltere ve Amerika olmak üzere uluslararası piyasalardan yüklü miktarda kredi almıştı. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti Finans Komitesi ve İskan Komisyonu denetiminde bu kredileri yöneten devletler karşısında egemenliğini ve bağımsızlığını korumaya çalışıyordu.¹⁰⁷

Tüm bu özetlenen sürece aracılık eden Milletler Cemiyeti ise giderek daha fazla eleştirilerin hedefi haline geliyordu. En çarpıcı eleştirilerden biri Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Yakın Doğu'da insani yardım faaliyetlerinin içinde bulunmuş olan William Haskell'den geliyordu. Haskell Amerika'nın Yakın Doğu'da faaliyette bulunan insani yardım örgütlerinin yöneticiliğini üstlenmiş, Rusya'dan Anadolu'ya ve Yunanistan'a uzanan coğrafyada çeşitli görevlerde bulunmuştu.¹⁰⁸ Milletler Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan mülteci ve azınlıklar sorununa yaklaşımını şu sözleriyle eleştiriyordu:

«Yukarı Silesia'da plesbisit meselesinin ortaya çıkmasıyla, Milletler Cemiyeti'nin adil ve tarafsız karar alabileceğine dair inanç sekteye uğramıştır. Meseleye aşına ve aklı başında her İngiliz ya da Amerikan vatandaşının adalet duygusu sarsılmıştır. Dahası, Milletler Cemiyeti yapması gerekeni yapıyor olsaydı, çok sayıdaki yaşamın ve maddi zenginliğin kaybına neden olan Yunanistan'ın Küçük Asya macerasını engellemenin bir yolunu bulurdu.»¹⁰⁹

104 İskan Komisyonu faaliyetleriyle ilgili bkz. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2006.

105 Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch, *The Pitfalls of External Dependence: Greece, 1829-2015*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2015.

106 Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyutları içinde Türk-Yunan İlişkileri*, Ümit Yay., Ankara, 1993, s.45-46.

107 Stephen D. Krasner, "Rethinking the Sovereign State Model", *Review of International Studies*, C.27, S.5, Cambridge, 2001, s.17-42.

108 Louis P. Cassimatis, *American Influence in Greece, 1917-1929*, Kent State University Press, Ohio, 1988, s.141-43; Bruno Cabanes, *The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918-1924*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 2014, s.235-38.

109 W.B. Causey, "Technical Adviser to Austria" *Advocate of Peace through Justice*, C.84, S.11, Washington, 1922, s.378.

Roessel'in ifade ettiği gibi, Türk-Yunan savaşı Wilson'un deyimiyle tüm savaşları bitiren savaşı takip eden ilk savaşı.¹¹⁰ Milletler Cemiyeti gibi iddialı bir barış örgütünün kurulmasının ardından bu kadar hızla savaşa gidilmesi, uluslararası toplumun sağ duyusuna duyulan güveni oldukça sarsıcı nitelikteydi. İki savaş arası dönemde uluslararası müzakerelere, siyasi, ekonomik ve yasal düzenlemelere aracılık eden bu kuruluş, uluslararası sistemin hegemonik iktidar yapılarının gölgesinde kalmıştı. Dönem ve koşullar itibarıyla Lozan Barış Görüşmelerine de aracılık eden bu örgütün, Düvel-i Muazzama gölgesindeki faaliyetleri,¹¹¹ aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir uluslararası diplomatik gelenek oluşturması beklenen bu örgüt, bu çalışmada özetlendiği üzere yeni bir gelenek oluşturmak bir kenara, eski idolojik duruşların ön plana çıktığı bir uluslararası zemin oluşturuyordu.

Sonuç

Lozan barış görüşmelerine anti-emperyalist bakışı oryantalizm eleştirisiyle eklemleyen bu çalışma, diplomasinin satır aralıklarına odaklanmaktadır. Tarihsel önyargıların ve ideolojik yapıların bu satır aralıklarında gömülü olduğu görüşünden yola çıkan bu araştırma, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen ile Lozan'da Yunan Heyeti'ne Başkanlık eden Eleftherios Venizelos arasındaki yazışmalara ve bu yazışmaların etrafında gelişen diğer diyaloglara eleştirel bir açıdan yaklaşmıştır. Bu yolla, Büyük Güçler diplomasisinin hem meselenin asli taraflarını hem de uluslararası idealizmin vücut bulduğu uluslararası örgütleri bertaraf eden rolüne dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, oryantal imgelem üzerinden geliştirilen söylemler de söz konusu hegemonik güçlerin konumlarını pekiştirmek üzere başvurdukları yöntemler arasında yer almaktadır.

Milletler Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı sonrasında barışı korumaya yönelik bir örgüt olarak kurulmuştu. Ancak, hızını alamayan Büyük Güçlerin savaş sonrasında da devam eden paylaşım mücadeleleri uluslararası idealizmin vücut bulduğu uluslararası kuruluşlara olan güvenin sarsılmasına neden oluyordu. Türk-Yunan savaşını önleyemeyen Milletler Cemiyeti, savaş sonunda Lozan barış görüşmelerinde de yine Büyük Güçlerin gölgesinde kalmıştı. Bu bağlamda, bu çalışma aynı zamanda Lozan görüşmelerinin mutfağında ya da sahne arkasında yer alan Milletler Cemiyeti'nin rolünü de sorgulamaktadır.

Lozan görüşmeleri çerçevesinde Nansen ve Venizelos'un temsil ettikleri tarafların söylemsel ortaklığı oryantal bir Türkiye imgelemine yol açmışsa da, bu söylemin içerdiği "medeniyet" vurgusu hem Yunanistan'a hem de Batılı

110 Roessel, *a.g.e.*, s.206.

111 Zara Steiner, *The Lights That Failed: European International History 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

müttefiklerine belirli sınırlar içinde kalma sorumluluğu yükleyerek, barışı bozacak aşırılıklara girişmeden önce bir kez daha düşünme olanağı sağlamıştır. Dolayısıyla, diğer tarafından bakıldığında bu oryantal söylemin Batılı müttefikler açısından frenleyici ya da bağlayıcı bir etkisinin olduğu da söylenebilir. Ancak, Nansen-Venizelos diyaloglarının da ortaya koyduğu gibi, Batılı müttefikler de gerektiğinde sınırı aşarak “Doğu’nun anladığı dilden” konuşabildiklerini göstermişlerdir. Sonuç olarak, savaşta herkes aynı dili konuşur.

Bununla birlikte, bu çalışmada Lozan sonrası oryantal söylemin hedef değiştirdiğine de dikkat çekilmiştir. Oryantalizmi dar coğrafi kalıpların ve kemikleşmiş konumların dışında algılayan bu çalışma, Lozan sonrası Yunanistan’ın Batı’yla değişen dönüşen ilişkisine de vurgu yapmıştır. Bu dönüşümden, Türk-Yunan ilişkileri de olumlu yönde etkilenecektir. İki savaş arası dönemin koşulları da bu değişimi büyük ölçüde desteklemektedir.

Türk-Yunan ilişkilerinin temel hukuki ve siyasi zeminini oluşturan Lozan Barış Anlaşması, aynı zamanda bu ikili ilişki içinde üçüncü taraf olarak Büyük Güçlerin ve uluslararası kuruluşların rolünü ve etkisini de göstermektedir. Lozan’ın hemen ardından iki ülke arasında benzerine az rastlanır bir hızla barış ortamına dönülmesinde, uluslararası konjonktür kadar bu konjonktürde üçüncü tarafların baskısından bağımsız siyaset üretebilen ve doğrudan diplomasi kanallarını kullanabilen siyasi liderliğin de etkisi olmuştur. Günümüzde etkisini hissettiren kültürel içerikli “komşuluk hukukunun” oluşmasına da zemin hazırlayan bu Lozan sonrası ikili diplomatik deneyim, uluslararası barış süreçleri açısından da kayda değer bir veri oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara), 28.6.1922, Sayı: 1648, Dosya: 239-7, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 5.19.4
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara), 19.8.1922, Sayı:-, Dosya: 2033, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer: 178.232.3
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Asamble Zabıtları*, 18.9.1922, 48/23560/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Procter'dan Nansen'e Telgraf*, 22.9.1922, 48/23745/23745.
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Burnier ve Procter'a Telgraf*, 23.9.1922, 48/23745/23745
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Uluslararası Kızıl Haç yetkilisi Procter'dan, İran Delegasyonu'na Telgraf*, 25.9.1922, 48/23733/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Asamble Zabıtları*, 25.9.1922, 48/23788/23788
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Lord Balfour'un Konuşması*, 25.9.1922, 48/23788/23788.
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Mustafa Kemal Paşa'ya Telgraf*, 25.9.1922, 48/23733/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Selanik İngiliz Konsolosluğu'ndan Bakan Lindley'e Rapor*, 2.10.1923, 48/24295/24277
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Lodge'dan de Watteville'e Mektup*, 5.10.1922, 48/23745/23745.
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Fielden'dan Albay Corfe'ye Mektup*, 10.10.1922, 48/24077/24077
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Boy Scouts International Bureau'ya (Uluslararası İzci Bürosu) Özel Mektup*, 12.10.1922, 48/24212/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Albay Corfe'ye Mektup*, 13.10.1922, 48/24229/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Venezelos'un Telgrafı*, 13.10.1922, 48/24441/24357
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen- Hamid Bey Görüşme Zabıtları*, 15.10.1922, 48/23733/23548.

- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Venizelos'a Çok Acil Not*, 15.10.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Milletler Cemiyeti Konseyi'ne Sirküler*, 16.10.1922, 48/24318/24318.
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Venizelos'tan Nansen'e Mektup*, 17.10.1922, 48724441/24357
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den General Harrington'a Mektup*, 19.10.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Mültecilere Yardım Komitesi Toplantı Zabıtları*, 22.10.1922, 48/25016/24277
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den General Harrington'a Not*, 22.10.1922, 48/24438/23745
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanına Çok Acil Not*, 23.10.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Fielden'a Direktif*, 31.10.1922, 48/23843/23548
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği İstanbul Ofisi Direktörü L.Childs'ten, Drummond'a Mektup*, 31.10.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne Mektup*, 4.11.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Venizelos'a Not*, 4.11.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen Raporu*, 15.11.1922, 48/24318/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Toplantı Zabıtları Serisi*, 1.12.1922, 48/25256/24318; 4.12.1922, 48/25256/24318; 5.12.1922, 48/25256/24318; 7.12.1922, 48/23238/24318
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Mültecilere Yardım Merkez Komitesi Bülteni*, S.3, Atina, 3.1.1923, 48/25016/24277
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Lord Curzon'a Mektup*, 10.2.1923, 48/23995/22788
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen Raporu*, 16.2.1923, 48/26109/25348.
- Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Genel Sekreter Yardımcısı Major Johnson'dan İngiliz temsilci Phillip Baker'a Mektup*, 2.3.1923, 48/23995/22788

II. Resmi Yayınlar

TURKISH MONOPOLY ADMINISTRATION, Tobacco Affairs, Tekel Yay., İstanbul, 1939.

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Imperial War Relief Haftalık Bülteni*, Londra, 30.6.1924, 48/30275/23735

IV. Kitaplar

ALADAĞ, Ertuğrul Aladağ, 1908: *Birlikte İlerleyebilseydik*, Belge Yay., İstanbul, 2000.

ARMAOĞLU, Fahir, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.

BARROS, James, *Office Without Power: Secretary General Sir Eric Drummond, 1919-1933*, Clarendon Press, Oxford, 1979.

BENLİSOY, Yorgo, Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yay., İstanbul, 1996.

BIRN, Donald S., *The League of Nations Union, 1918-1945*. Oxford University Press, Oxford, 1981.

BLAISDELL, Donald C., *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Columbia University Press, New York, 1929.

CABANES, Bruno, *The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918-1924*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 2014.

CASSIMATIS, Louis P., *American Influence in Greece, 1917-1929*, Kent State University Press, Ohio, 1988.

COLE, Margaret, *The Story of Fabian Socialism*, Stanford University Press, Londra, 1961.

COOPER, John Milton, *Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

DALBY, Andrew, *Eleftherios Venizelos: Greece*, Haus Publications, Londra, 2010.

DE AZCARATE, Pablo, *League of Nations and National Minorities: An Experiment*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1945.

DENNING, Andrew, *Skiing into Modernity: A Cultural and Environmental History*, University of California Press, California, 2015.

- DURŞUN, Mutlu, Tutku Vardağlı (ed.), *Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak*, Tarem Yay., İstanbul, 2009.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Ankara, 1998.
- GÜLTEKİNGİL Murat, Tanıl Bora (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3, İletişim Yay.*, İstanbul, 2002.
- GÜREL, Şükrü S. *Tarihsel Boyutları içinde Türk-Yunan İlişkileri*, Ümit Yay., Ankara, 1993.
- HALLIDAY, Michael, Alexander Kirkwood, *Language as Social Semiotic*, Arnold, London, 1978.
- KAISER, David E., *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939*, Princeton University Press, Princeton, 2015.
- KITSİKIS, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, Çev. Volkan Aytar, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- KNATCHBUL-HUGESSEN, Hughe, *Diplomat in Peace and War*, John Murray, b.y.y., 1949.
- KONTOGIORGI, Elisabeth, *Population Exchange in Greek Macedonia*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2006.
- MELEK, Kemal, *Doğu Sorunu ve Millî Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yay., İstanbul, 1985.
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler C.4*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- O'SULLIVAN, Tim, v.d., *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*, Routledge, Londra, 1994.
- PENTZOPOULOS, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece*, C. Hurst & Co. Publishers, Londra, 1962.
- PERPICH, Diane, *The Ethics of Emmanuel Levinas*, Stanford University Press, Standford, 2008.
- REINHART, Carmen M., Christoph Trebesch, *The Pitfalls of External Dependence: Greece, 1829-2015*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2015.
- ROESSEL, David, *In Byron's Shadow: Modern Greece in the English and American Imagination*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2002.

- SAID, Edward W, *Orientalism*. Vintage, New York; Toronto, 1979.
- STEINER, Zara, *The Lights That Failed: European International History 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- WALTERS, Francis Paul, *A History of the League of Nations*, Oxford University Press, Oxford, 1965.
- WINKLER, Henry Ralph, *The League of Nations Movement in Great Britain, 1914-1919*. Vol. 7. Rutgers University Press, New Brunswick, 1952.
- ZIMMERN, Alfred Eckhard, *The League of Nations and the Rule of Law: 1918-1935*, Macmillan and Company, Londra, 1936

V. Makaleler

- ALANTAR, Özden Z., "Turkey on the Agenda of the League of Nations", Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- ANGHIE, Antony, "Colonialism and the Birth of International Institutions: Sovereignty, economy, and the mandate system of the League of Nations", *NYUJ Int'l L. & Pol.*, S.34, New York, 2001.
- BİLGİÇ, Tuba Ü., "Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu" *Ermeni Araştırmaları*, S.7, Ankara, 2014.
- CAUSEY, W.B., "Technical Adviser to Austria" *Advocate of Peace through Justice*, C.84, S.11, Washington, 1922.
- ÇAKMAK, Zafer, "Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne Aday Göstermesi", *Erdem*, S.52, Ankara, 2008.
- ÇETİN, Nurten, «1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi», *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, Konya, 2010.
- DUNIN, Martin David, "Transgovernmental Processes in the League of Nations", *International Organization*, C. 37, S. 3, Massachusettes, 1983.
- ERDEM, Nilüfer, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.23, Muğla, 2009.
- ERDEM, Nilüfer, "Yunan Osmanlılığı'nın En Önemli Temsilcilerinden Suliotis Nikolayidis'in Kaleminden 'İstanbul Örgütü' ve İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul, 2007.

- GÖNLÜBOL, Mehmet, "Yurtta Barış, Cihanda Barış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.25, Ankara, 1992.
- HOLBORN, Louise W., "The League of Nations and the Refugee Problem", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, S.203, New York, 1939, s.124-35.
- HOUSDEN, Martyn, "White Russians Crossing the Black Sea: Fridtjof Nansen, Constantinople and the First Modern Repatriation of Refugees Displaced by Civil Conflict, 1922-23", *The Slavonic and East European Review*, C.88, S.3, Londra, 2010.
- HOWLAND, Charles P., "Greece and Her Refugees", *Foreign Affairs*, C.4, S.4, New York, 1926.
- KANT, Immanuel, "Eternal Peace", *The Advocate of Peace*, C.59, S.5, 1897.
- KARAKAŞ, Derya G., "Türkiye Tütün Sektöründe Piyasa Yönelimli Dönüşüm", *Türk Toraks Dergisi*, C.15, S.2, Ankara, 2014.
- KECHRLOTIS, Vangelis, "Greek- Orthodox, Ottoman Greeks or Just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution", *Académie des Sciences de Bulgarie Institut d'Etudes Balkaniques*, S.1, Sofia, 2005.
- KORKMAZCAN, N. Selcen, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.6, S.22, Kars, 2014.
- KRASNER, Stephen D., "Rethinking the Sovereign State Model", *Review of International Studies*, C.27, S.5, Cambridge, 2001.
- MACRAKIS, A. Lilly, "Venizelos' Early Life and Political Career in Greece", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statesmanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- MAKDISI, Ussama, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, C.107. S.3, Oxford, 2002.
- RODOGNO, Davide, "The American Red Cross and the International Committee on of the Red Cross' Humanitarian Politics and Policies in Asia Minor and Greece 1922-1923", *First World War Studies*, C.5, S.1, 2014.
- SIMPSON, John Hope, "The Work of the Greek Refugee Settlement Commission," *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, C.8, S.6, Londra, 1929, s.589.
- SMITH, Michael Llewellyn, "Venizelos' Diplomacy, 1910-23: from Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statesmanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.

- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.2., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- STEFANIDIS, Ioannis D., "Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership 1928-32", Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statemanship* içinde, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- SÜRMEİLİ, Serpil, "Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.25-26, Ankara, 2000.
- TAĞMAT, Çağla D., "Lozan Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.29, İzmir, 2014.
- TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde Uluslararası İlişkiler, Milliyetçilik ve Emperyalizm", Mutlu Dursun, Tutku Vardağlı (ed.), *Düne Bakarak Bugünü Anlamak: 2008'den 1908'e Bakmak* içinde, Tarem Yay., İstanbul, 2009.
- ZEKİ, Salih, *Türkiye'de Tütün*, b.y.y., İstanbul, 1928.

EKLER

EK.1. Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), Venizelos'un Telgrafı, 13.10.1922, 48/24441/24357

TELEGRAM FROM M. VENIZELOS.

London,

October 13th, 1922.

I am glad to learn you have accepted the mission entrusted you by League of Nations to go to Near East as its Commissioner and to undertake work of succouring hundreds of thousands of refugees. This noble and important mission could not have been placed in more capable hands. Total number of refugees who recent events forcing leave homes and who will take refuge on Greek soil and ask shelter and means livelihood will exceed million by far. The Greek state which is just emerging from ten years period war and is exhausted is not in position to meet these colossal demands. The sympathy enterprise and material assistance of the world is necessary in order that this relief work be brought to successful issue. Minister of Interior of Angora Government declared fortnight ago that Turks had decided not to allow further presence of Greeks on Turkish soil and will propose at forthcoming conference the compulsory exchange of Greek and Turkish populations. Question of housing of refugees will be even more difficult than that of their alimentation particularly with approach of winter. I take liberty of requesting that you will endeavour arrange that transfer the populations begin before signature peace. Taking into account that in Greece to-day there are about 350,000 Turks and that these could be immediately transferred to houses and properties which the Christians in Asia Minor have already left and those of Thrace are about to leave it would be possible thus to provide housing for proportionate number of Greek refugees and problem of their accommodation would be so much facilitated.

(Signed) VENIZELOS.

EK.2. Nansen'den Venizelos'a Çok Acil Not, 15.10.1922, 48/24318/24318

Very urgent.

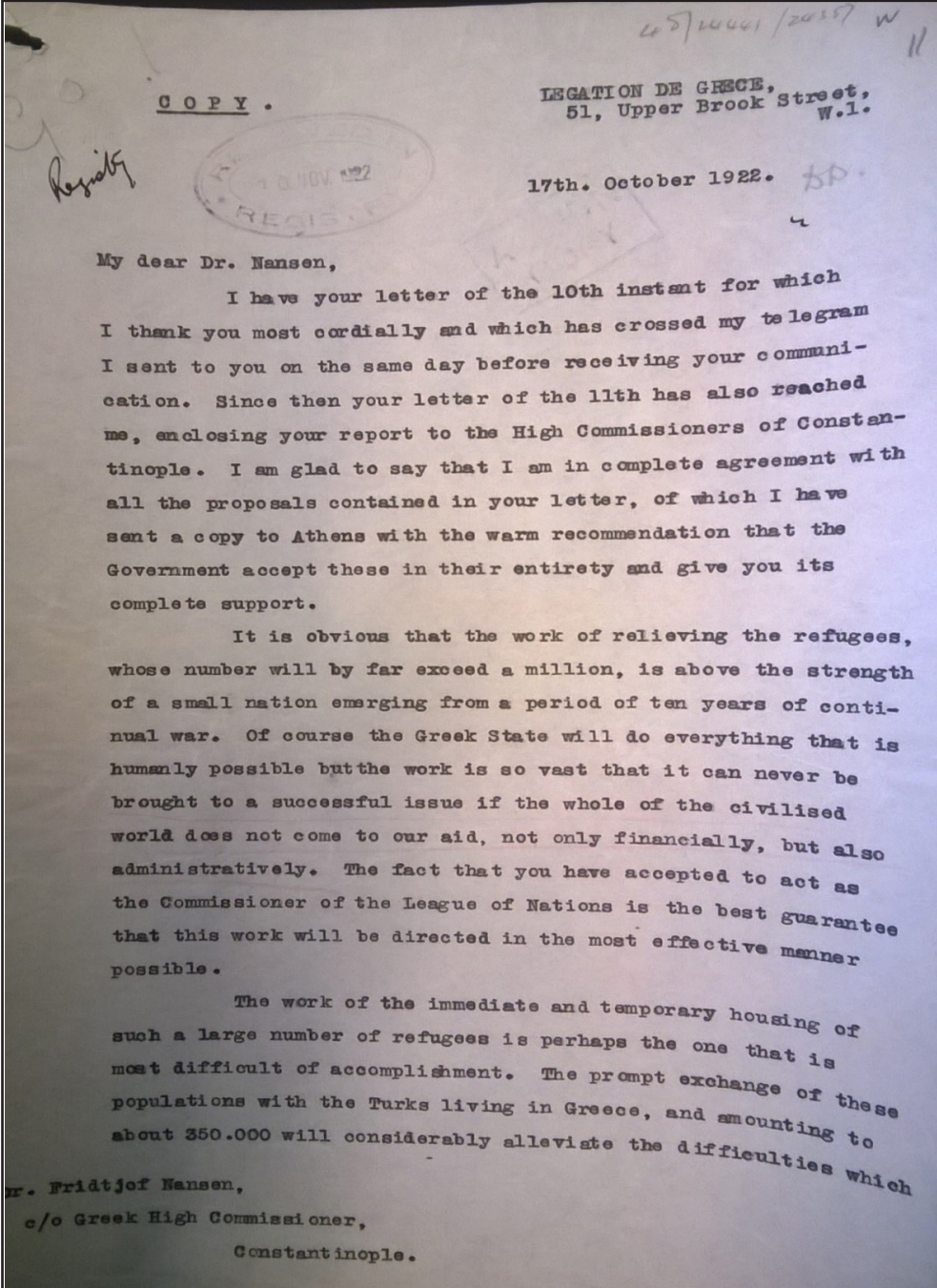
Following for Monsieur Venizelos, Ritz Hotel London.

I have this afternoon had a conversation with Hamid Bey in which we touched on the subject of the exchange of population. I did not tell him of your official request to me for the reason that I thought it wiser to deal directly with Mustapha Kemal Pasha.

He volunteered the information, however, that his Government are extremely favourable to the proposal and from what he said I have little doubt that they would agree to treat the matter immediately and apart from the negotiations of peace. Fridtjof Nansen 120

15.10.22

EK.3. Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), Venizelos'tan Nansen'e Mektup,
17.10.1922, 48724441/24357

- 2 -

attend this problem and for that reason it is necessary that Mustapha Kemal should, as quickly as possible, be persuaded to give his consent to the speedy transfer of the Turks now in Greece. This could be effected under your supervision and you may be sure that the Musulmans who leave Greece will not only be allowed to take with them all their possessions, but also every possible facility will be given to them by the authorities to enable them to depart in comfort.

I have already hastened to recommend that the Greeks leaving Eastern Thrace be prevented, as far as possible, from destroying the houses they vacate, so that the installation there of the Turks who may leave Greece, should be thus made the easier.

With regard to the land & property of the Musulmans in Greece and of the Christians in Turkey, arrangements on this subject may well be deferred until the Peace Conference. In the houses of the Musulmans in Greece it will be possible, temporarily at any rate, to install more than half a million Christian refugees though not without crowding of course.

If it is possible to avert at least for the present, or until the Peace Conference, the departure of the Christian populations of Constantinople, Tchataldja and Gallipoli, i.e. the regions under Allied Control, then more than half the refugees will find immediate shelter. Perhaps if reasons of a higher order fail to persuade Mustapha Kemal it will be possible for you to point out to him that if he does not concur in his migration of the Turks in Greece, the Greek Government under the pressure of unavoidable necessity will be very probably compelled to impose this migration on the Turks living on Greek soil.

Also with regard to the question of the release of males of military age, it might be possible for you, if the necessity should arise, to bring to Kemal's notice that if

- 3 -

his attitude remains uncompromising, the Greek Government will proceed to take reprisals in the form of a male mobilisation of the Musulmans in Greece.

I sincerely regret to have to place before you these arguments of force, but to the Oriental mind these may possibly prove more effective should others fail.

Allow me to take this opportunity in closing, to express to you my warm and heartfelt gratitude for having placed your prestige and administrative genius at the service of a work of so noble and humanitarian purpose and of so deep a political significance.

Sincerely yours,

(Signed:) E.K. VENISRELO

EK.4. Milletler Cemiyeti Arşivi (Cenevre), *Nansen'den Venizelos'a Not*, 4.11.1922, 48/24318/24318

